

K OTÁZKE FILOZOFICKÝCH KATEGÓRIÍ A VEDECKÝCH POJMOV

MICHAL SUCHÝ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK, Bratislava

SUCHÝ, M.: To the Question of Philosophical Categories and Scientific Terms. *Filozofia* 34, No 2, p. 167—177

The paper deals with the nature of philosophical categories and their relation to scientific terms, namely the universal scientific terms. Two aspects of philosophical categories are emphasized. On the one hand it is pointed out that philosophical categories in the process of cognition never stand out in the pure philosophical shape, but they are concretized by a certain scientific sphere on the particular level of cognition, on the other hand the specificity of philosophical categories and the scientific terms are to be distinguished. Their identification results, in the final consequence, in the onesided and, after all, metaphysical explanation of reality.

V marxistickej filozofickej literatúre sa v poslednom čase čoraz častejšie stretávame s problematikou vzťahu medzi filozofickými kategóriami a pojmami jednotlivých pozitívnych vied. Pretože tejto problematike sa vo filozofii vždy venovala väčšia či menšia pozornosť, možno povedať, že je to problematika tradičná, hoci, pravda, dnes nadobúda v istom zmysle novú kvalitu. Je to podmienené tým, že veda na dnešnom stupni vývinu omnoho viac ako kedykoľvek predtým operuje pojmami (napr. systém, štruktúra, prvok, symetria, asymetria, model, informácia, organizácia atď.), ktoré presahujú rámec jednej vednej oblasti a môžu sa používať vo viacerých, prípadne vo všetkých vedných oblastiach. Táto univerzálnosť niektorých vedeckých pojmov znovu nastoľuje otázku povahy filozofických kategórií a ich vzťahu k týmto univerzálnym vedeckým pojmom. Nejde tu už len o to, ako sa filozofické kategórie na základe poznatkov jednotlivých vied konštituuju, ale vynára sa aj otázka prechodu univerzálnych vedeckých pojmov do oblasti filozofie.

Diskusie o filozofických otázkach pozitívnych vied sa vo veľkej miere dotýkajú práve tohto problému, pričom názory jednotlivých autorov sa často líšia. Ak jednotlivé odlišnosti trochu zjednodušíme, vyzerá to takto. Jedna skupina marxistických filozofov dochádza k záveru, že niektoré vedecké pojmy pôsobia na rozpracovanie filozofických kategórií nielen sprostredkovane, ale samy sa stávajú filozofickými kategóriami. V súčasnom období vedecko-technickej revolúcie sa niektoré vedecké pojmy povyšujú do filozofickej roviny, v budúcnosti bude takýchto univerzálnych vedeckých pojmov vznikať viac a ich presun do oblasti filozofie sa urýchli. (1, s. 20)

Iní marxistickí filozofi sa domnievajú, že ani pojmy, ktoré nado-

budli univerzálnu vedeckú povahu, nemožno pokladať za filozofické kategórie. Podľa nich úlohou nie je snažiť sa tie či oné univerzálne vedecké pojmy umelo zaraďovať do aparátu kategórií materialistickej dialektiky, ale analyzovať ich z filozofického hľadiska. (2, s. 90) Ak si všimneme problém bližšie, zistíme, že rozdielne názory na povahu univerzálnych vedeckých pojmov a na ich zaradenie či nezaradenie medzi filozofické kategórie vyplývajú z rozdielneho chápania povahy filozofických kategórií a ich vytvárania. Preto diskusia o vzťahu univerzálnych vedeckých pojmov a filozofických kategórií je v podstate diskusiou o povahe filozofických kategórií, a tým aj o povahe filozofického poznania. Inými slovami, táto rozdielnosť má korene v chápaní predmetu filozofie.

Ak vychádzame z dialektickomaterialistickej zásady, že filozofia podlieha vývinovým zmenám rovnako ako ostatné oblasti ľudskej prakticko-poznávacej činnosti a že *vývoj filozofie úzko súvisí aj s vývojom jednotlivých vied*, potom otázka spôsobu vzájomnej determinácie filozofických kategórií a pojmov jednotlivých vied, a teda aj univerzálnych vedeckých pojmov, je prvoradá. Názor o možnosti presunu univerzálnych vedeckých pojmov do filozofie nemožno iba jednoducho odmietäť, ale treba skúmať, do akej miery je takýto postup z hľadiska podstaty materialistickej dialektiky možný a aké dôsledky by z toho vyplývali pre filozofiu.

Pretože rozdielnosť v chápaní možnosti presunu univerzálnych vedeckých pojmov do filozofie vyplýva z rozdielneho chápania povahy filozofických kategórií, treba túto problematiku riešiť z hľadiska chápania povahy filozofických kategórií a ich odlišnosti od pojmov jednotlivých vied.

Je známe, že predstavy o svete, ktoré poskytuje veda na danom stupni poznania, majú dôležitý vplyv na formovanie jednotlivých filozofických koncepcií. Tento vplyv sa uskutočňuje vo viacerých rovinách, rozličnou intenzitou a vyúsťuje do rozličných, až protikladných záverov. Vysvetľujeme to tým, že vedecké predstavy o svete neovplyvávajú na jednotlivé filozofické smery a prúdy priamo a jednoznačne, ale vždy viac-menej sprostredkovane, cez samy tieto smery a jednotlivé ich koncepcie. To nám zároveň umožňuje vysvetliť, prečo rozličné filozofické smery a prúdy môžu jedny a tie isté vedecké poznatky interpretovať odlišne a robiť z nich dokonca protikladné závery. Toto svedčí aj o tom, že filozofické názory nemožno odvodzovať iba zo stupňa poznatkov jednotlivých vied, ale že sa musí prihliadať aj na ostatnú ľudskú prakticko-poznávaciu činnosť, na spoločenské situácie a v triednej spoločnosti predovšetkým na triedne záujmy jednotlivých tried.

Pretože poznatky jednotlivých vied pôsobia na filozofické smery a prúdy sprostredkovane, prostredníctvom ich vnútornej povahy, závisí potom od povahy tej ktorej filozofie, od jej rozpracovanosti, akým spôsobom sa toto pôsobenie uskutočňuje.

Vzťah materialistickej filozofie k poznatkom jednotlivých vied sa vždy odlišoval od idealistických prúdov, v ktorých sa na základe vedeckých poznatkov často robili aj závery, odporujúce princípom vedeckého poznávania (napr. rozličné koncepcie agnosticizmu). Marxistická filozofia sa svojím vzťahom k vedeckým poznatkom líši od všetkých filozofických prúdov, a to aj od preddialektického materializmu. Preddialektický, mechanistický materializmus viac-menej extrapoloval vedecké zákony jednotlivých vied na svet ako celok, s tým ich v podstate povyšoval na filozofické princípy. Aj dialektický materializmus vytvára svoj systém na základe vedeckých poznatkov, no tento proces je sprostredkovanější alebo sprostredkovaný iným spôsobom, ako to bolo v starom materializme. Dialektický materializmus je dialektický okrem iného aj preto, že sa vzdal povyšovania pojmov jednotlivých vied na filozofické princípy a poukázal na jednostrannosť a v podstate metafyzickosť takéhoto postupu. V tejto súvislosti treba mať na zreteli, že ak sa aj niektorý filozofický systém pri zdôvodňovaní svojich princípov opiera o vedecké poznatky, samo osebe to ešte neznamená, že je vedeckou filozofiou. O vedu sa opierajú aj filozofie, ktoré v konečnom dôsledku vyúsťujú do protiveckých záverov. Pozitivismus vo svojich jednotlivých etapách a podobách je toho výrazným svedectvom. A ani vedeckosť marxistickej filozofie nemožno zdôvodňovať iba tým, že svoj systém vytvára na základe poznatkov jednotlivých vied. Mechanistický materializmus vytvoril svoj systém tiež na základe vedy a napriek tomu bol metafyzický.

Vo filozofickej literatúre sa často stretávame s názorom, že metafyzickosť starého materializmu podmienil stupeň vedeckého poznania, prípadne sama povaha vtedy najvyvinutejšej vedy — mechaniky. Takýto názor na vytváranie metafyzického spôsobu myslenia vystihuje len jednu stránku problému. Je pravda, že vedy, povedzme v 18. storočí, ináč determinovali formovanie filozofických názorov ako vedy v 20. storočí. Mnohé dnešné vedecké poznatky priamo nabádajú k dialektickému chápaniu skutočnosti. Nech by však boli jednotlivé vedy akokoľvek rozvinuté, vzťah marxistickej filozofie k nim nemôže byť priamy, ale vždy len sprostredkovaný povahou svojich kategórií. Na každom stupni poznania nesprostredkované preberanie vedeckých poznatkov znamená v tej či onej miere povyšovanie pojmov jednotlivých vied na filozofické princípy, čo koniec koncov vyúsťuje do metafyzického spôsobu myslenia. Z tohto hľadiska metafyzické myslenie nie je záležitosťou len minulosti, je možné na každom stupni poznania, hoci, pochopiteľne, dnes má iné modifikácie, ako to bolo na úrovni vedy 18., prípadne 19. storočia. Absolutizácia poznatkov a pojmov jednotlivých vied na danom stupni vývinu a ich povyšovanie na filozofické princípy sú zhodné s postupom starého materializmu.

Materialistická dialektika prekonaním redukcionizmu v starom materializme, ktorý sa usiloval vysvetliť všetko dianie na základe zákonov

jednej oblasti skutočnosti, zdôvodnila zároveň jednu zo svojich zásad, t. j. to, že jej vzťah k poznatkom jednotlivých vied musí byť sprostredkovaný celým jej kategoriálnym systémom. To znamená, že *pojmy jednotlivých vied sa nepreberajú do filozofie priamo, ale pôsobia na ňu prostredníctvom povahy a požiadaviek jej kategórií*. Nesprostredkované preberanie vedeckých pojmov do systému kategórií materialistickej dialektiky by v konečnom dôsledku viedlo k metafyzickému spôsobu myslenia.

Pravda, všeobecná téza o sprostredkovanom pôsobení vedeckých poznatkov na filozofiu ešte nevyvracia možnosť presunu univerzálnych vedeckých pojmov do filozofie. Veď zásada, že materialistická dialektika vytvára svoj kategoriálny systém na základe poznatkov vedy sprostredkovane, nevyvoláva medzi marxistickými filozofmi diskusie a predmetom diskusie nie je ani názor, že pojmy tej-ktorej vednej disciplíny nemožno priamo povyšovať na filozofické kategórie. Otázka však nadobúda inú povahu, keď ide o vzťah filozofie a univerzálnych vedeckých pojmov. To, že tieto pojmy sú natoľko všeobecné, že sa môžu používať vo viacerých, prípadne vo všetkých vedných oblastiach a že sa neviažu len na tú či onú vednú disciplínu, vedie k názoru, že majú zároveň povahu filozofických kategórií.

Argumentuje sa tu tým, že ak univerzálne vedecké pojmy majú takú všeobecnú povahu ako filozofické kategórie, potom je dôvod zaraďovať ich do filozofického kategoriálneho systému. Takýto názor však vychádza už z predpokladu, že všeobecnosť univerzálnych vedeckých pojmov a filozofických kategórií je v podstate rovnaká. V tejto súvislosti sa vynára otázka opodstatnenosti takéhoto predpokladu. Ak totiž univerzálnym vedeckým pojmom prisudzujeme takú všeobecnosť ako filozofickým kategóriám, potom sa žiada uviesť kritériá, na základe ktorých to robíme. Vieme však, že presné kritériá, na základe ktorých by bolo možné jednoznačne filozofické kategórie odlišiť či už od pojmov jednotlivých vied alebo od univerzálnych vedeckých pojmov, neexistujú. Keby existovali, aj riešenie tohto problému by nadobudlo inú povahu. Pravda, to neznamená, že neexistujú nijaké kritériá.

Z určenia marxistickej filozofie ako vedy o najvšeobecnejších zákonitostiach prírody, spoločnosti a myslenia vyplýva, že jej kategórie majú najvšeobecnejšiu povahu. Po tejto stránke marxistickú filozofiu možno chápať ako systém najvšeobecnejších kategórií na danom stupni poznania, čím sa líši od systému pojmov jednotlivých vied. Pravda, tento rozdiel medzi filozofiou a jednotlivými vedami nevymedzuje priamo, neurčuje, ktorá kategória nadobúda filozofický status, ale iba ukazuje, že daný pojem, vystupujúci v systéme jednotlivých vied, nie je v tej istej rovine zároveň filozofickou kategóriou. A na druhej strane, ak vystupuje v systéme filozofických kategórií, musí sa odlišovať od pojmu, ktorý vystupuje v jednotlivých vedách.

Keď pristupujeme k riešeniu problému z tohto hľadiska, môžeme

povedať, že pojmy jednotlivých vied nemožno presúvať do filozofického kategoriálneho systému v rovnakej podobe a s rovnakým významom, aký majú v systéme tej ktorej vednej oblasti. Táto zásada sa podľa nášho názoru vzťahuje aj na univerzálne vedecké pojmy, ktoré tiež nemožno jednoducho presunúť do systému filozofických kategórií v tom význame a s tou funkciou, akú majú ako univerzálne vedecké pojmy. V prípade, že by nadobudli status filozofických kategórií, nadobudli by aj všeobecnejšiu povahu (v každom prípade inú) a líšili by sa od univerzálnych vedeckých pojmov. Keby napríklad pojmy štruktúra alebo informácia vystupovali ako filozofické kategórie, mali by inú povahu ako v jednotlivých vedných oblastiach, prípadne ako univerzálne vedecké pojmy. Z tohto hľadiska ani univerzálne vedecké pojmy nemôžu vystupovať zároveň ako filozofické kategórie.

Pri stotožňovaní univerzálnych vedeckých pojmov, prípadne aj niektorých vedeckých pojmov s filozofickými kategóriami sa neprihliada na to, že pojmy ako filozofické kategórie majú inú funkciu a iný obsah ako pojmy v jednotlivých vedách, prípadne aj univerzálne vedecké pojmy. Napríklad pojem subjekt ako filozofická kategória (máme na mysli marxistickú filozofiu) sa líši od pojmu subjekt, ako ho používa psychológia. Pochopiteľne, medzi týmito pojmami existuje istá zhoda, no pojem subjektu z psychológie nie je možné jednoducho prebrať do filozofie a naopak, filozofická kategória subjektu sa nemôže prenášať do psychológie. Často sa objavujúce mnohé omyly, ba aj pseudoproblémy vznikajú aj preto, že sa nedostatočne rozlišuje medzi vedeckými, a teda aj univerzálnymi vedeckými pojmami a filozofickými kategóriami. Niekedy sa vedeckým pojmom pripisuje status filozofických kategórií, a tak aj riešená problematika sa neprávom pokladá za filozofickú. Na druhej strane namiesto pojmov jednotlivých vied sa jednoducho dosadzujú filozofické kategórie, ktoré, pochopiteľne, v takejto súvislosti strácajú svoju heuristickú hodnotu.

Vlastnosť filozofických kategórií ako najvšeobecnejších pojmov v procese poznania je z hľadiska rozlišovania medzi pojmami jednotlivých vied a univerzálnymi vedeckými pojmami dôležitá, no sama osebe neumožňuje zistiť, prečo jedny pojmy pokladáme za najvšeobecnejšie a pripisujeme im status filozofických kategórií, kým iným tieto vlastnosti nepripisujeme.

A. D. Ursul pri skúmaní tohto problému dochádza k názoru, že predtým používané kritériá pri vymedzovaní filozofického poznania založené na princípe všeobecnosti, univerzálnosti, vo vzťahu k univerzálnym vedeckým pojmom strácajú platnosť. Domnieva sa, že treba ďalej hľadať špecifiká filozofického poznania, ktoré majú význam pre základnú filozofickú otázku. Podľa tohto názoru sa do roviny filozofickej abstrakcie môžu pozdvihnúť len tie pojmy, ktoré budú vyjadrovať najvšeobecnejšie charakteristiky vzťahu myslenia a bytia. (3, s. 125) Tento názor zastávajú viacerí marxistickí filozofi a pri jeho zdôvodňo-

vaní iste možno uviesť viacero argumentov, ale aj námietok. Ak totiž tvrdíme, že iba tie pojmy sa pozdvihujú na úroveň filozofickej abstrakcie, ktoré vyjadrujú najvšeobecnejšie charakteristiky vzťahu myslenia a bytia, opäť vzniká otázka, ktoré charakteristiky základnej filozofickej otázky máme pokladať za najvšeobecnejšie. Okrem toho je otázne, či možno v rovnakej miere spájať všetky filozofické kategórie s charakteristikou vzťahu myslenia a bytia. Vyjadruje napríklad filozofická kategória pohybu viac charakteristiku vzťahu myslenia a bytia ako, povedzme, také univerzálne vedecké pojmy ako informácia či formalizácia?

Už z týchto otázok vidno, aké ťažkosti sú pri rozlišovaní medzi vedeckými a univerzálnymi pojmi a filozofickými kategóriami. Okrem iného to svedčí o tom, že ich obsah sa vzájomne prelína, pričom na druhej strane ich nemožno klásť do jednej roviny. Ukazuje sa, že ak máme zistiť, či príslušný pojem nadobudol povahu filozofickej kategórie, alebo ho používame ako univerzálny vedecký pojem, nestačí konfrontovať tieto dva druhy pojmov, ale vzťah medzi nimi treba posudzovať z hľadiska filozofie ako určitého kategoriálneho systému. Kategórie dialektickomaterialistickej filozofie tvoria ucelený systém (akokoľvek ich usporiadame), z ktorého nemožno ľubovoľne odstrániť tú alebo onú kategóriu, ale nemožno mu ani ľubovoľne pridávať nejaké ďalšie kategórie, ktoré by neboli v súlade s celým systémom. Každá kategória v tomto systéme má určitú funkciu a jej vynechanie sa musí nejakým spôsobom na systéme prejaviť. Napríklad odstránenie kategórie náhody zo systému kategórií materialistickej dialektiky by sa nezaobišlo beztrešne pre celý systém. Pravda, nie všetky kategórie materialistickej dialektiky rovnako podmieňujú povahu systému. Keby sme zo systému materialistickej dialektiky vynechali niektorú základnú kategóriu, natoľko by sa zmenil, že by prestal byť dialektickomaterialistickým systémom, kým neprítomnosť vedľajšej kategórie by sa mohla odraziť iba v určitej nepodstatnej zmene systému, prípadne niektorej základnej kategórie. V každom prípade odstránenie niektorej kategórie sa musí vo väčšej alebo menšej miere prejaviť na systéme. Odstránenie kategórie, ktoré by nemalo nijaké dôsledky pre systém, by svedčilo o tom, že tu nejde o kategóriu tohto systému, prípadne že ide iba o pomocný pojem, ktorému sa pripisoval status samostatnej kategórie. Takéto hľadisko nám umožňuje určovať miesto a povahu jednotlivých kategórií v systéme materialistickej dialektiky, a tým vytvárať aj sám systém kategórií. Domnievame sa, že z tohto hľadiska treba pristupovať aj k riešeniu otázky možnosti či nemožnosti presunu univerzálnych vedeckých pojmov do filozofie. Pri riešení tohto problému nestačí prihliadať iba na najvšeobecnejšiu povahu filozofických kategórií, ale treba skúmať ich miesto a funkciu v systéme materialistickej dialektiky. Keby univerzálne vedecké pojmy vystupovali zároveň ako filozofické kategórie, muselo by sa to viac-menej odraziť v celom kategoriálnom

systéme materialistickej dialektiky. Dialektickomaterialistická filozofia ako systém by mala nadobudnúť nové rozmery, ktoré bez týchto pojmov nemala. Preto, ak tvrdíme, že niektoré univerzálne vedecké pojmy vystupujú zároveň ako filozofické kategórie, mali by sme ukázať, aké dôsledky z toho vyplývajú pre celý systém materialistickej dialektiky. Bez toho nie je možné zistiť, či ide skutočne o nové kategórie vo filozofickom systéme, alebo iba o vedecké pojmy, ktorými na úrovni dosiahnutého stupňa poznania prehľbujeme obsah jednotlivých filozofických kategórií a precizujeme ich určenie.

V tejto rovine skúmania vzťahu medzi filozofickými kategóriami a pojmami jednotlivých tried, prípadne univerzálnymi vedeckými pojmami vznikajú dva aspekty problému. Filozofické kategórie vystupujú na jednej strane ako samostatné pojmy, majú vlastný obsah a treba ich odlišovať od pojmov jednotlivých vied a univerzálnych vedeckých pojmov a na druhej strane, pretože sú späté s poznávacím procesom, *nikdy nevystupujú v čistej filozofickej podobe*, ale vždy sú viac-menej konkretizované danou vednou oblasťou. Filozofické kategórie nadobúdajú inú konkretizáciu napr. vo fyzike ako v biológii a inú v biológii ako v spoločenských vedách atď. Táto vlastnosť filozofických kategórií je celkom zákonitá a nemožno ju pokladať za negatívnu. Negatívnou sa však môže stať, ak určitú konkretizáciu, ktorú nadobúdajú v tej ktorej vednej oblasti, stotožňujeme so samou kategóriou. Dôsledkom takéhoto postupu môže byť, že filozofická kategória, ktorá nadobudla konkretizáciu v jednej vednej oblasti, sa bez korekcie prenáša do inej vednej oblasti, kde však už nemusí byť adekvátnym metodologickým nástrojom. Tým chceme povedať, že nemožno úplne popierať význam filozofickej kategórie, ktorá nadobudla konkretizáciu v jednej vednej oblasti, pre pochopenie a vysvetlenie niektorých problémov v inej vednej oblasti. Dnes je už vedeckým faktom, že v mnohých prípadoch poznatky jednej oblasti nám pomáhajú riešiť problémy v inej oblasti. V našom prípade ide len o to, aby sa konkretizácia filozofických kategórií neabsolutizovala a aby sa nepovyšovala na kategóriu. Napríklad rozpracovanie kategórie vzájomného pôsobenia na základe konečnej rýchlosti svetelného signálu obsah tejto kategórie obohacuje. Je však otázne, či ju v tejto konkretizácii možno prenášať na skúmanie vzájomného pôsobenia spoločenských javov.

Filozofické kategórie sú vždy všeobecnejšie a obsažnejšie ako ich konkretizácie. Keby to nebolo tak, nemali by pre vysvetľovanie problémov v jednotlivých oblastiach metodologický význam. Možno to vyjadriť aj tak ako Engels, ktorý v súvislosti s kategóriou abstraktného a konkrétneho napísal, že „všeobecný zákon o zmene foriem pohybu je oveľa konkrétnejší ako jednotlivý konkrétny príklad tohto zákona“. (4, s. 194)

No konkretizácia filozofických kategórií sa neuskutočňuje iba povahou jednotlivých vedných oblastí, ale aj stupňom poznania v týchto

oblastiach. Konkretizácia kategórií materialistickej dialektiky na úrovni dnešných poznatkov je iná, ako bola na úrovni poznania koncom minulého storočia. Kategória dialektického protirečenia sa ináč konkretizuje, ak sa interpretuje na základe teórie korpuskulárnovlnovej povahy hmoty, ako keď sa interpretovala na základe mechanického pohybu.

Keď hovoríme o konkretizácii filozofických kategórií stupňom poznania, zákonite sa nám vynára veľmi dôležitá otázka, ktorú môžeme formulovať takto: Líšia sa kategórie materialistickej dialektiky na dnešnom stupni poznania od kategórií z obdobia, keď ich konštituoval vo svojich dielach Marx a Engels? Odpovedať na túto otázku jednoznačne sa asi nedá. Engelsova myšlienka, že materializmus musí meniť svoju formu s každým epochálnym objavom v prírodných vedách, je v podstate pravdivá. Iná je však otázka, akú povahu tieto epochálne objavy musia mať, aby takáto zmena nastala. Ukazuje sa totiž, že vedecké objavy, ktoré sa v rámci tej ktorej vedy právom pokladajú za veľké, ešte nemusia zmeniť povahu filozofických kategórií. Jednoducho nemusí vždy existovať priama závislosť medzi objavmi vo vedách a podstatnou zmenou formy materializmu. Keď Marx a Engels vytvárali materialistickú dialektiku, bol stav vedy iný ako v čase, keď písal Lenin *Materializmus a empiriokriticizmus*. Lenin však dokázal (čo nebolo možné urobiť z pozície iných filozofií vrátane starého materializmu), že na základe tejto filozofie možno adekvátne pochopiť a vysvetliť nové vedecké objavy a anticipovať ďalší trend poznávania. Možno to povedať aj tak, že kategórie materialistickej dialektiky sa vytvárali na základe procesov makrosveta, no Lenin dokázal, že nestratili metodologický význam ani pri poznávaní procesov mikrosveta.

Keď skúmame Leninov prístup k vysvetľovaniu nových vedeckých objavov, zisťujeme, že stále zdôrazňuje rozdiel medzi konkrétnymi vedeckými poznatkami a filozofickým hľadiskom, v tomto prípade dialektikomaterialistickým hľadiskom, pretože hľadisko starého materializmu už nestačilo na vysvetlenie nových poznatkov vo vede. Je to pochopiteľné. Pretože kategórie starého materializmu boli v podstate absolutizáciou istého stupňa poznania, na ich základe nebolo možné pochopiť a vysvetliť poznatky, ktoré vyvracali absolútnu platnosť tohto stupňa poznania. To, že teoreticky sa zmocniť nových vedeckých poznatkov nedokázali ani niektorí filozofi, ktorí sa hlásili k marxizmu, svedčí o tom, že nevystihli kvalitatívny rozdiel medzi nedialektickým a dialektickým materializmom. Lenin to charakterizoval ako dôsledok neznalosti dialektiky. Keď mnohí marxistickí filozofi ani niekoľko desaťročí po vydaní *Materializmu a empiriokriticizmu* nedokázali pochopiť niektoré vedecké poznatky a vysvetliť ich na základe materialistickej dialektiky, bol to opäť predovšetkým dôsledok neadekvátneho pochopenia dialektiky. Chyby v mnohých prípadoch spočívali v tom, že podstata kategórií materialistickej dialektiky sa stotožnila s ich konkretizáciou, ktorú nadobudli na základe jednotlivých poznatkov a teórií (ešte aj

z minulého storočia), z ktorých pozícií sa potom nové poznatky javili ako nezlúčiteľné s materialistickou dialektikou. Napríklad Butlerovova teória chemických štruktúr sa povýšila na dialektickomaterialistickú a potom sa z jej hľadiska teória rezonancie interpretovala ako subjektívnoidealistická.

Neadekvátne pochopenie filozofických kategórií vo väčšej alebo menšej miere vedie k neadekvátnemu chápaniu a interpretácii nových vedeckých poznatkov. A naopak, maximálne adekvátne pochopenie podstaty kategórií materialistickej dialektiky poskytuje širokú možnosť adekvátne pochopiť a interpretovať nové vedecké objavy a poznatky.

Dnešný stupeň vedeckého poznania je iný, ako bol v období, keď Lenin písal *Materializmus a empiriokriticizmus*, ale materialistická dialektika umožňuje pochopiť a interpretovať aj dnešné vedecké objavy a poznatky.

Už letný pohľad na históriu vzťahu materialistickej dialektiky a poznatkov jednotlivých vied nám ukazuje, že proces zmeny vo vedeckých poznatkoch je iný ako proces zmeny filozofických kategórií. V jednotlivých vedách nastali za posledných päťdesiat rokov obrovské zmeny. Zmena v kategoriálnom systéme materialistickej dialektiky, ak berieme do úvahy stav vyjadrený v súčasnej filozofickej literatúre, je pomerne ťažko vystihnuteľná. Z tohto hľadiska možno povedať, že kategórie materialistickej dialektiky na dnešnom stupni poznania sú svojou podstatou také ako v dielach klasikov marxizmu-leninizmu. No tým, že sa filozofické kategórie konkretizujú novými vedeckými poznatkami, ich obsah sa rozširuje a prehĺbuje, teda možno povedať, že kategórie materialistickej dialektiky na dnešnom stupni poznania sa líšia od predošlého stavu.

Princíp nevyčerpatelnosti hmoty, ktorý vyslovil Lenin na základe kategórií materialistickej dialektiky, a najmä na základe zákona prechodu kvantity do kvality, nadobúda s rozvojom poznatkov stále hlbší a mnohotvárnejší obsah. Na začiatku nášho storočia boli známe tri elementárne častice, no dnes ich fyzika počíta na stovky, pričom pribudli aj poznatky o ich vzájomnej premene. Teda obsah vkladajú do princípu nevyčerpatelnosti hmoty je dnes oveľa bohatší ako na začiatku storočia.

Inými slovami, konkretizácia princípu nevyčerpatelnosti závisí od vedeckých poznatkov o zložení a premene hmoty, a preto ho ako filozofický princíp nemožno stotožňovať s niektorou jeho konkretizáciou. Z toho potom vyplýva, že pri dokazovaní jeho platnosti sa nemôžeme obmedziť iba na vedecké poznatky, ale musíme sa opierať aj o požiadavky dialektického chápania skutočnosti. Vedecké poznatky samy osebe ešte nevyvracajú možnosť existencie hranice nevyčerpatelnosti. V tejto súvislosti si ešte pripomeňme: poznanie, že atóm nie je posledná stavebná jednotka hmoty, vyvrátilo predovšetkým prírodovedeckú predstavu o atóme, nie však celkom filozofickú ideu atomizmu. Atomizmus vyvrátiť len na základe vedeckých poznatkov (aspoň na dnešnom stup-

ni poznania) jednoznačne nemožno. Preto tvrdenie (a veľmi frekvencované), že súčasné poznatky o mikrosvete vyvracajú ideu atomizmu, nevychádza iba zo samých pozitívnych vedeckých poznatkov, ale, či si to uvedomujeme alebo nie, je v ňom obsiahnuté aj filozofické hľadisko. Skrátka proti atomizmu vystupujeme z pozícií dialektiky, z ktorej hľadiska nemožno uznať nijaké posledné nemenné entity sveta. Je to jeden z príkladov, ako sa filozofické hľadisko zúčastňuje na vytváraní vedeckých predstáv o svete.

Pravda, treba mať na zreteli, že filozofické kategórie vystupujú v procese poznávania v takej všeobecnej a sprostredkovanej podobe, že nemôžu jednotlivým vedám predpisovať pri vytváraní svojich teórií konkrétny postup. Preto sa prikláňame k názoru, podľa ktorého „úlohou filozofie nie je dávať patentované recepty, ktoré konkrétne vedy si majú osvojovať a ktoré majú používať alebo vytvárať nový univerzálny obraz či model sveta. Jej úlohou je zdokonaľovať filozofický svetonázor a svoj kategoriálny aparát ako metódu vedeckého teoretického myslenia.“ (5, s. 34)

LITERATÚRA

1. Filosofskie problemy sovremennogo jestestvoznaniya. Moskva 1974.
2. Voprosy filosofii. 1975, č. 3.
3. Voprosy filosofii. 1977, č. 1.
4. Dialektika prírody. Bratislava 1976.
5. Voprosy filosofii. 1971, č. 3.

К ВОПРОСУ О ФИЛОСОФСКИХ КАТЕГОРИЯХ И НАУЧНЫХ ПОНЯТИЯХ

Михал Сухи

Существуют различные взгляды на соотношение философских категорий и научных понятий, прежде всего универсально-научных понятий. Одна группа марксистских философов придерживается взгляда, что некоторые универсальные научные понятия (например, „система“, „структура“, информация“ и т. п.), поскольку они выходят за пределы одной научной области и используются во многих или во всех научных областях, становятся философскими категориями. Другая группа считает, что универсальные научные понятия нельзя считать философскими категориями. Автор статьи придерживается второго взгляда. Он обосновывает мысль, что никакие научные понятия нельзя переводить в философскую категориальную систему прямо, но лишь опосредствованно, через характер и требования самих философских категорий. Категории марксистской философии (пусть они упорядочены как угодно) образуют целостную систему, из которой нельзя произвольно устранять отдельные категории или произвольно вводить новые. Каждая категория системы имеет определенную функцию, и ее опущение должно каким-то образом сказаться на системе. Но определенное изменение должно проявиться в системе и в результате введения новых категорий. Поэтому если утверждается, что некоторое научное универсальное понятие приобрело статус философской категории, то должно быть возможным показать, какие последствия вытекают из этого для всей категориальной системы. В случае, что универсальные научные понятия приобрели бы статус философских категорий, то тогда они бы приобрели другое значение и имели бы другую функцию, чем та, которую они имеют, будучи уни-

версальными научными понятиями. Необходимо также учитывать тот факт, что в процессе познания философские категории никогда не выступают в чистом философском виде, но они всегда более или менее конкретизированы той или иной научной областью. Абсолютизация некоторой конкретизации может вести к отождествлению философских категорий с понятиями отдельных наук, следствием чего является отождествление философской и конкретно-научной проблематики.

ZUR FRAGE DER PHILOSOPHISCHEN KATEGORIEN UND WISSENSCHAFTLICHEN BEGRIFFE

Michal Suchý

Die Anschauungen, die das Verhältnis zwischen philosophischen Kategorien und wissenschaftlichen Begriffen betreffen sind sehr unterschiedlich. Eine Gruppe marxistischer Philosophen vertritt die Anschauung, dass manche universelle wissenschaftliche Begriffe (z. B. System, Struktur, Information u. Ä.) zu philosophischen Kategorien werden, da sie den Rahmen eines einzelnen wissenschaftlichen Gebietes überschreiten und in mehreren, bzw. allen wissenschaftlichen Gebieten verwendet werden. Eine andere Gruppe ist wiederum der Anschauung, dass universelle wissenschaftliche Begriffe nicht als philosophische Kategorien angesehen werden können. Der Verfasser der vorliegenden Studie vertritt die zweite Anschauung. Er begründet, dass kein wissenschaftlicher Begriff unmittelbar, sondern nur mittelbar, durch die Natur und Anforderungen der philosophischen Kategorien selbst in das philosophische kategoriale System zu übertragen ist. Die Kategorien der marxistischen Philosophie bilden ein ganzheitliches System (wie immer sie auch geordnet sein mögen) und aus diesem System können einzelne Kategorien nicht beliebig entfernt, oder eventuell weitere beliebig eingeführt werden. Jede Kategorie des Systems besitzt eine bestimmte Funktion und wenn sie ausgelassen wird, muss sich dies irgendwie am System auswirken. Doch auch durch Einführung neuer Kategorien muss sich am System eine bestimmte Veränderung äussern. Wird also die Behauptung aufgestellt, dass irgendein universeller wissenschaftlicher Begriff den Status einer philosophischen Kategorie erlangte, so muss auch der Nachweis erbracht werden, welche Folgen daraus für das gesamte kategoriale System erwachsen. Falls universelle wissenschaftliche Begriffe den Status philosophischer Kategorien erlangen, bekämen sie auch eine andere Bedeutung und eine andere Funktion, wie sie sie als universelle wissenschaftliche Begriffe besitzen. Man muss nämlich bedenken, dass philosophische Kategorien im Prozess der Erkenntnis nicht in reiner philosophischer Gestalt auftreten, sondern immer mehr oder weniger durch das jeweilige wissenschaftliche Gebiet konkretisiert sind. Eine Absolutisierung irgendeiner Konkretisierung kann zur Identifizierung philosophischer Kategorien mit den Begriffen einzelner Wissenschaften führen, was zur Identifizierung philosophischer und konkret wissenschaftlicher Problematik führen kann.